

Απόστολος Πιερρός

Δωρικές Μελέτες

***

*Η Ανάδυση της Μορφής
στα Ορειχάλκινα Ειδώλια της Ολυμπίας*

I.

*Προετοιμασία στους Γεωμετρικούς
Χρόνους και στην Μεταβατική Εποχή*

28 Ιανουαρίου 2015

Στην Ολυμπία μια σειρά ορειχάλκινων αγαλματιδίων σηματοδοτεί φανερώτατα τη μετάβαση από τη Γεωμετρική Τεχνουργία στην Αρχαϊκή Αισθητική. Πρόκειται για το καθοριστικό σημείο μορφοποίησης του Δωρικού βιώματος εις Υψηλό Πολιτισμό: ακριβώς για την Ανάδυση της Ελληνικής Μορφής.

Στα ειδώλια της Γεωμετρικής Εποχής η σθεναρή διάθεση απόδοσης της φυσικότητας επικεντρώνεται στην αναπαράσταση του σώματος σε χαρακτηριστική και έντονη κινητικότητα ως επίδειξη ζωντάνιας. Αυτό οδηγεί στη σχετική σμίκρυνση του κορμού έναντι των μακρών και ανοικτών σκελών, των εκτεταμένων, ανυψουμένων ή προεκτεινομένων αγκαληδόν χειρών (E. Kunze, *Bronzestatuetten*, pp. 105 – 142, στο IV. Bericht über die Ausgrabungen in Olympia, 1944, Tafel 32, 1-5). Τα ειδώλια αυτά αντιστοιχούν στην ολοκληρωμένη έκφραση της πλαστικής Γεωμετρικής σύλληψης και χρονολογούνται επομένως μετά τα μέσα της Περιόδου, κατά το τέλος του 9ου αιώνα π.Χ.

Το Γεωμετρικό Πνεύμα εκφράζεται καθαρά στην εικόνα πλαστουργημένη στο πόδι ενός από τους αναθηματικούς γιγάντιους τρίποδες (E. Kunze, *Neue Meisterwerke Griechischer Kunst aus Olympia*, 1948, Fig. 3). Η αναπαραστατική πρωτομετόπη είναι πλήρως ενσωματωμένη στον γεωμετρικό διάκοσμο του ποδός, αποτελεί μια διακοσμητική ιδιαιτερότητα του συνολικού σχεδίου. Στοιχεία της διακόσμησης εισέρχονται στη «μετόπη». Ο ίππος σχεδιάζεται σχηματικά σε προφίλ, όπως σχηματική είναι και η κατ' ενώπιον ανθρώπινη φιγούρα που ίσταται επ' αυτού με υψωμένα χέρια: μια θεία επιφάνεια που δανείζεται τύπους του Κρητομυκηναϊκού συμβολισμού για να εκφράσει τη νέα Δωρική

θηρσκευτικότητα. Η διακοσμητική σύνθεση και η παράσταση ανήκουν σε πρωιμότερη φάση της Γεωμετρικής Περιόδου, ενωρίτερα στον 9ο αιώνα.

Προς την πρώτη και παλαιότερη από τις δυο προαναφερθείσες κατηγορίες, γύρω στο μισό του 9ου αι., φαίνεται να ανήκει το ειδώλιο μιας γυναικείας μορφής ιππεύουσας πλάγια με εκτεταμένα αγκαληδόν τα χέρια, καθήμενης μέσα σε σέλα υπερυψωμένη εμπρός και πίσω. Το πρόσωπο φαντάζει πτηνόμορφο (Kunze, *IV Bericht*, Tafel 33 No. 1).

Δύο τυπολογικοί χαρακτήρες της Γεωμετρικής Εποχής είναι η κυριαρχία της ανδρικής μορφής και του ίππου στη μικροπλαστουργία. Αυτή η κυριαρχία απαντάται και στην Ολυμπία, το νέο μεγάλο κοινό κέντρο της Δωρικής περιόδου. Στους Ολυμπιακούς αγώνες εκφράζεται αποκαλυπτικότερα το πνεύμα του Ελληνισμού ως κοινής πολιτισμικής ουσίας. Η γυμναστική και γυμνική αριστεία του σώματος στον αθλητισμό προσφέρεται στους θεούς και κατ' εξοχήν στον θεό που εκφράζει το κύρος και ισχύ της νέας κοσμικής τάξης, τον Ολύμπιο Δία, ως φυσική τελειότητα κοινή θεών και ανθρώπων. Η Ολυμπία, ως επιφάνεια της Δωρικής ουσίας του Ελληνισμού, και η Ελευσίς, ως παρακαταθήκη και κειμήλιο της λατρείας της χθονιότητας και της θρησκευτικότητας του μυστηρίου της γονιμότητας και του θανάτου από τη Μινωμυκηναϊκή πραγματικότητα, - είναι οι δυο μείζονες εστίες θείας επίπνοιας στον κοινό Ελληνισμό. Χαρακτηριστικά και ουσιαστικά σχολιάζει ο Πausanias (V, 10, 1): *πολλὰ μὲν δὴ καὶ ἄλλα ἴδοι τις ἂν ἐν Ἑλλησι, τὰ δὲ καὶ ἀκούσαι θαύματος ἄξια· μάλιστα δὲ τοῖς Ἐλευσῖνι δρωμένοις καὶ ἀγῶνι τῷ ἐν Ὀλυμπίᾳ μέτεστιν ἐκ θεοῦ φροντίδος.*

Η παράδοση απέδιδε την ίδρυση του πρώτου ναού της Ἥρας στην Ολυμπία 8 χρόνια αμέσως μετά την Κάθοδο των Δωριέων και την ανάληψη της βασιλείας στους Ηλείους από τον συγκαταβάντα με τους Δωριείς ΑιτωλοΗλείο Ὄξυλο: *λέγεται δὲ ὑπὸ Ἡλείων ὡς*

Σκιλλούντιοι τῶν ἐν τῇ Τριφυλίᾳ πόλεων εἰσιν οἱ κατασκευασάμενοι τὸν ναὸν [sc. τῆς Ἥρας] ὀκτὼ μάλιστα ἔτεσιν ὕστερον ἢ τὴν βασιλείαν τὴν ἐν Ἴηλιδι ἐκτίσαστο Ὅξυλος [Παυσανίας, V, 16, 1].

Ἡ Ἥρα εἶναι ἡ Ολυμπιοποίηση, δηλαδή ἡ διαμόρφωση κατὰ τὸ Δωρικό βίωμα, τῆς πανάρχαιας Μεγάλῃς Μητρὸς, τῆς Ρέας ὡς συζυγούς τοῦ Κρόνου κατὰ τὴν πρώτη θρησκευτικὴ αποκάλυψη στὴν Πισάτιδα, στὴν εὐφορὴ κυμάτωση τῆς γῆς, πολυϋδάτινη καὶ αλφειούσα ὄνομα καὶ πράγμα (Πῖσα ἀπὸ τῆ ρίζα τοῦ πίνω, πότος, πῖσος τὸ λιβάδι, πίστρα ἢ ποτίστρα). Τῆ Χρυσῆ Ἐποχῇ τοῦ Κρόνου διαδέχτηκε μετὰ τὴν Κάθοδο τῶν Δωριέων ἡ Ολύμπια Ἐποχῇ τοῦ Διὸς. Ἡ δυναμερὴ γονιμότητα τῆς χθονιότητος τότε μετασχηματίστηκε στὴ βασιλεία μεγαλειότητα τῆς Ἥρας, καὶ κτίσθηκε ὁ πρώτιστος ναὸς τῆς, στὴ ρίζα τοῦ Κρόνιου λόφου, σὲ ἀμεση συνάφεια με αὐτόν.

[Για τὸ θέμα οἱ ἐρευνες τοῦ Dörpfeld εναρμονίζονται πρὸς τὶς πηγές καὶ εἶναι ἐπιλεκτικὰ συγκλίνουσες πρὸς τὴν πραγματικὴ ἱστορία τῆς Ολυμπίας καὶ τοῦ Ολυμπιακοῦ πνεύματος τὴν ὁποία ἐκτυλίσσω σὲ αὐτές τὶς Δωρικὲς Μελέτες. W. Dörpfeld, *Alt-Olympia*, I, II, esp. Band I, Abshnitte VII-IX. Cf. esp. pp. 201 sqq.].

Μία σειρά ἀπὸ ἀγαλματίδια ἵππων παρακολουθοῦν παράλληλα τὴν ἐξέλιξη τῆς ἀνθρώπινης ἀναπαράστασης. Ἀρχικὰ ὁ λαιμὸς εἶναι ἐμφατικὰ χονδρὸς καὶ ἡ οὐρὰ ἀπνοα ἐκτεταμένη πρὸς τὰ πίσω [*Bericht IV*, Tafel 33 No. 1, παράβαλε καὶ τὸν ταύρο στὸ No. 2] ἢ πέφτει ψόφια πρὸς τὰ κάτω [*Neue Meisterwerke*, Fig. 10], ἐνῶ καὶ ἡ κεφαλὴ εἶναι ἀδροσχηματικὰ κακοφτιαγμένη. Τὸ ὕφος αὐτὸ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν πρώτη ομάδα τῶν ἀνθρώπινων ἐδωλίων μετὰ τὴ μικροσωμία, μακροακρία καὶ ἐντονη χειρονομία, τοποθετούμενη περὶ τὸ μέσον τοῦ 9ου αἰῶνα.

Κοντόχοντρος λαιμούς καὶ ἀπόδοση χαρακτηριστικῶν στάσεων τῶν ἀλόγων ἐμφανίζει ἡ ἐπόμενη φάση ἵππειας ἀναπαράστασης [*Meisterwerke*, Figg. 8 καὶ 9, *Bericht IV*, Taf. 33 no. 4 καὶ 5)]. Γύρω στὰ τέλη

του 9ου αι., περί το 800 π.Χ., τη μετάβαση από αυτή την τεχνοτροπία στην επόμενη μαρτυρεί το άλογο που στηρίζει τη λαβή τεράστιου τρίποδος, στην αρχή του 8ου αιώνα [*Meisterwerke*, Fig. 7]. Διαφορετική αλλά ισόχρονη και ομόλογο έκφραση παρουσιάζει ο διακοσμητικός ίππος στη λαβή Bericht IV Tafel 37.

Την πιο προχωρημένη ίππειο φιγούρα της Γεωμετρικής αισθητικής αντιπροσωπεύει το άλογο *Meisterwerke*, Fig. 11, με ψηλό και εύγραμμα καμπυλούμενο λαιμό (κατά το άνω του μέρους, ενώ αβέβαιο και θολό σύρεται το κάτω περίγραμμα), καλοσχηματισμένη κεφαλή και στυλιζαρισμένο σώμα, με ουρά που επιχειρεί άτεχνα να δώσει αρμονική ζωντάνια στην κίνησή της. Προς τα μέσα του 8ου αιώνα π.Χ.

Χαρακτηριστικό δείγμα της μέσης και ακμάζουσας Γεωμετρικής αισθητικής στην καθαρότητα του ιδιοχαρακτηρισμού της παρουσιάζει το διπλό άρμα με δυο αναβάτες (Bericht IV, Tafel 34). Η συμπλοκή του γραμμωτού πλαισίου του άρματος και των ανδρικών μορφών (τονισμένα γεννητικά όργανα, αλλά και πλατειά ζώνη) μαρτυρεί γεωμετρική διακόσμηση, όπως και η απόλυτη σχηματοποίηση της κεφαλής (αντίστροφο τρίγωνο με τεράστια εξογκώματα ως αυτιά και μεγάλη μύτη) και τονισμένα (από τη σκληρή δουλειά ή γύμναση) στήθη. Στοιχειώδης σχηματοποίηση και ρεαλιστικά χαρακτηριστικά (ο τρόπος που κρατά τα ηνία η μια φιγούρα ενώ με το άλλο χέρι αρπάζει γερά το πλαίσιο του άρματος) πάνε μαζί. Το όλο μάλλον υποβάλλει πολεμικό άρμα με ηνίοχο και επιβάτη οπλίτη. Αρχή του 8ου αιώνα π.Χ.

Η διαφορά του προηγούμενου άρματος με τις δυο φιγούρες από το άρμα με τον ηνίοχο Bericht IV, Tafel 35 είναι σαφής. Η σχηματοποίηση άρματος και σώματος έχει προχωρήσει στο στάδιο ακριβώς προ της Μορφής. Το πρόσωπο έχει διαμορφωθεί με βασικές αρμονικές αναλογίες, ενώ και το γενικό περίγραμμά του σύρει μια όμορφη ωοειδή καμπύλη. Το προφίλ έχει σχεδόν την κλασική συνέχεια μετώπου-στόματος με μικρή

πρόταση της μύτης, αν και με κάπως μεγάλο πηγούνι. Τα αυτιά σχηματοποιημένα στο προφίλ, αλλά συμμαζεμένα στην όψη. Η στάση και ιδίως κλίση του σώματος έχουν την πρόγευση της δυναμικής ηρεμίας της κλασσικής Μορφής. Η δόμηση του σώματος αναδεικνύει την τεκτονική της διάπλασης έντονα γυμνασμένου, πολυαθλητικού νεαρού πολεμιστή, με τις πλατιές πλάτες, τους σφαιρωμένους γλουτούς και τις ισχυρές κνήμες. Η τεκτονική, με την έντονα διαρθρωμένη μυώδη κατασκευή, τη διαγραμμάτωση και σαφή περιγραφή των μελών ως ανεπτυγμένων μυικών όγκων, προϊδεάζει την καθαρά Δωρική Πελοποννησιακή γλυπτική των αρχαϊκών και κλασσικών χρόνων. Ο Ηνίοχος εδώ είναι ο πρόδρομος του Κλέοβι και Βίωνα των Δελφών.

Τα ίδια χαρακτηριστικά σχηματοποίησης μεταβαίνουσας εις αρμονία Μορφής βάσει της ποιότητας γράμμωσης (π.χ. στην εξωτερική καμπύλη του άρματος) και διάρθρωσης (αναλογίες του εμπρόσθιου τριγώνου) τηρούνται και στη δόμηση του άρματος, του οποίου επίσης οι αναλογίες προς το σώμα του ηνίοχου είναι αρμονικές. **Το αριστούργημα αυτό χρονολογείται αμέσως πριν την ανάδυση της Μορφής και τη μετάβαση στο Αρχαϊκό πνεύμα, μέσα, ή στο τρίτο τέταρτο, του δούτου αιώνα π.Χ.** Πλατεία ζώνη συνέχει τη μέση του κορμού, ενώ φαίνεται να συγκρατείται αιδιοιθύλαξ από αυτήν. Η πλήρης γύμνωση δεν έχει ακόμη εδραιωθεί.

Ο ίππος της υστερογεωμετρικής περιόδου που προανέφερα (*Meisterwerke* Fig. 11) συνδυαζόταν με τον πολεμιστή *Meisterwerke* Figg. 12-13 = Bericht IV Tafel 36 No. 3. [Για τον συνδυασμό των δυο μορφών στη διακόσμηση λαβής τρίποδος v. *Meisterwerke*, απέναντι από τη σελ. 8]. Κοινή στις δυο φιγούρες νεαρού και αλόγου είναι η μικροσωμία και μεγαλοακρία προς τονισμό της κινητικότητας και ζωντανίας της αναπαράστασης. Υποδηλώνεται η ανάδυση της Μορφής σε αυτήν την περίπτωση με την ενιαία περιγραμματική καμπύλη, όχι με την ισχυρή

διάρθρωση των μελών του όλου όπως στην προηγούμενη περίπτωση του Ηνίοχου. Η κεφαλή έχει τη γεωμετρική απλοσηματοποίηση με το χαρακτηριστικό έξαρμα της μύτης, που υπενθυμίζει μακρινά Κυκλαδικά πρότυπα. Προς το μέσον του 8ου π.Χ. αιώνα, όπως καθορίστηκε και από την εξέταση του ίππου. Οι πόδες έχουν ενωθεί κατά μήκος των μηρών: είναι η προαρχή της Αρχαϊκής δοκοειδούς Μορφής, της συνείλησης του όλου των μελών σε ένα ορθογώνιο παραλληλεπίπεδο με τη συνολική διάρθρωση στην επι-φάνεια. [Δείτε τη σχετική μελέτη μου επ' αυτού].

Λίγο προηγούμενη έκδοση του νεαρού πολεμιστή βρίσκουμε στο Bericht IV, Tafel 36, No. 2. Η στάση είναι επακριβώς η αυτή: κρατούσε δόρυ στη δεξιά και ασπίδα στην αριστερά. Το πρόσωπο είναι πιο διαμορφωμένο, ο λαιμός λιγότερο ψηλός από τον προηγούμενο, μια ελαφρώς μεγαλύτερη γενική προσέγγιση στη ρεαλιστικότητα – όλα δείχνουν προς μικρότερη απόσταση από την καθαρότητα της γεωμετρικής ακμής. Το ίδιο, και σχεδόν πάνω στην ακμή, ισχύει με τον ακόμη προγενέστερο πολεμιστή Bericht IV, Tafel 36, No. 1. Εδώ πια συναντούμε την πρώτη απομάκρυνση από το καθαρό Γεωμετρικό πνεύμα – η ρεαλιστική διάθεση, με την έννοια και τροπικότητα της Γεωμετρικής πεμπτουσίας, είναι εκδηλότερη ενώ η σχηματοποίηση του σώματος μέσω κυρίως της ενιαίας γραμμής περιγραφής του έχει ήδη προχωρήσει στην οδό προς τα αμέσως προαναφερθέντα ειδώλια. Εδώ το δεξί χέρι με το δόρυ είναι κοντύτερα στο πρόσωπο, ενώ ταυτόχρονα το αριστερό με την ασπίδα είναι πιο πίσω και πάλι πλησιέστερα στον γλουτό από ότι στα μεταγενέστερα της σειράς No. 2 και 3. Ευγλωττότερα έτσι σημαίνεται η κινητικότητα του πολεμιστή, ο σύντονος βηματισμός του προς τα εμπρός. Είναι σαν να τον βλέπουμε να βαίνει αποφασιστικά και ρυθμικά στην γραμμή της οπλικής φάλαγγας προς την μάχη. Αντιθέτως, στα αγαλματίδια No. 2 και 3 αρχίζει (περισσότερο στο No. 3) να υπερισχύει ένας προιδεασμός έμφασης στην μορφή της ουσιαστικότητας απέναντι

στον ρεαλισμό της φυσικότητας. Και έτσι πιο ρεαλιστικά είναι τα προγενέστερα.

Η χρονολόγηση λοιπόν προκύπτει περί το 800 π.Χ. για τον νεαρό πολεμιστή Tafel 36 No. 1 [όμοιος με το σωζόμενο άνω κορμό, κεφαλή και χέρι Olympia IV Taf. 16, 245 = IV Bericht, Abb. 92, p. 115], πρώτο ήμισυ του 8ου αιώνα για τον No. 2, γύρω στα μέσα του 8ου αιώνα για τον No. 3.

Ο πρωτογονικός ρεαλισμός της Γεωμετρικής πλαστικής αρχίζει μετά την ακμή του πνεύματος της Εποχής να οδεύει προς τη μορφοποίηση του σύνθετου σχήματος της φανέρωσής του ήδη εξ ύπαρξης με δύο έντονα διακριτούς τρόπους. Μια εξέλιξη βασίζεται στην ισχυρή διάρθρωση των μελών, τονιζομένης μεν της καθ' εαυτής χωριστής ανάπτυξής τους, συνερχομένων δε όμως των καθ' έκαστον μερών σε δομημένη σύνθεση ολοκλήρωσης, επιτυγχανόμενης με τον εναρμονισμό τους κατά αναλογίες και συμ-μετρίας. Παράδειγμα αυτής της κατεύθυνσης έστω ο Ηνίοχος του Bericht IV, Tafel 35. Ο εναλλακτικός τρόπος μορφοποίησης χαρακτηρίζεται από τη συμπερίληψη της πλαστικής παράστασης μέσα στο γλαφυρό πέρας μιας συνεκτικής ρέουσας γραμμής περιγραφής της, από ένα περίγραμμα ενιαίο και δυνατό, από ένα περιγραμματοικό ρυθμό περιορισμού και συνοχής της. Εδώ παράδειγμα έχουμε στο Bericht IV, Tafel 36, No. 3 = Meisterwerke, Figg. 12-13. Οι δύο τροπικότητες μορφοποίησης θα οδηγήσουν εν καιρώ αντιστοίχως στο Δωρικό και Ιωνικό ύφος αρχαϊκής μνημειακής γλυπτικής.

Μια εξαιρετικής τέχνης «μετόπη» στον έξοχα γεωμετρικά διακοσμημένο σωζόμενο πόδα ενός τρίποδος παρίσταται στο Meisterwerke Figg. 4 και 5. Δυο νεαροί, γυμνοί, παλεύουν για έναν τρίποδα, ο δεξιός με περικεφαλαία πολεμιστού (Ηρακλής), ο αριστερός φορώντας ιδιαίτερη περικεφαλαία με τρυφάλεια (Απόλλων). Είναι ο αγώνας για τον Δελφικό τρίποδα, πρώτη εμφάνιση θέματος αγαπητού ιδίως από τον 6ο αιώνα.

Τα σώματα υπακούουν ταυτόχρονα και στις δύο λογικές μορφοποίησης που προανέφερα και έχω επισταμένως αναλύσει σε άλλη πραγματεία. Η διάρθρωση των μελών στην κεχωρισμένη, συναρμονισμένη υπόστασή τους, υποδηλώνεται με σαφήνεια αν και στη γενική δόμηση μόνον λόγω του μικροτεχνικού χαρακτήρα της σύνθεσης, ενώ επίσης η ενότητα του όλου περιγράφεται και συνέχεια από ισχυρή γραμμή συνεχούς γραμμικού πέρατος. Σε άλλη «μετόπη» κάτωθεν δύο βρυχώμενοι ορθοποδούντες λέοντες συμπλέκονται σε εραλδική συμμετρία με χαρακτηριστικό Γεωμετρικό ρεαλισμό. Τα κορμιά τους είναι λαγυρά και ελαστικά, τα κεφάλια τους φοβερά και πελώρια, με την ίδια χαρακτηριστική τεκτονική ποιότητα όπως και οι ανδρικές φιγούρες, με έμφαση στην περιγραμματική συμπερίληψη και καθ-ορισμό. Η φυσικότητα της αγωνιστικής πάλης στη στάση των λεόντων είναι εξέχουσα, όπως και εντελέστερα στη σωματική διά-θεση των νεαρών. Πρόκειται συνολικά και αναπαραστατικά για ένα αριστούργημα του δεύτερου μισού του 8ου αιώνα.

Μια σειρά από αγαλματίδια στην Ολυμπία σηματοδοτούν τη μεγάλη Τροπή: την ανάδυση της Μορφής ως έκφρασης πολιτισμικού Ελληνισμού. Το πρώτο χρονολογικά είναι ο πολεμιστής (τυπολογικά ίδια στάση με τους προηγούμενους) Bericht IV, Tafeln 38 και 39 = Meisterwerke Figg. 14-15.

***